

Udział organizacji pozarządowych w kształtowaniu i ochronie krajobrazu warownego – możliwości i szanse w obliczu zmieniającej się percepcji krajobrazu

Anna Staniewska

Participation of
Non-Governmental
Organisations in
Shaping and Preserving
Landscapes with Historic
Fortifications - Chances
and Opportunities in
View of the Changing
Perception of Landscape

Słowa kluczowe: organizacje pozarządowe, ochrona i kształtowanie krajobrazu, percepcja krajobrazu

Wprowadzenie

Dzisiejsze terytorium Polski ze względu położenie geopolityczne i historię jest w zgodnych opiniach historyków i badaczy krajobrazu gigantycznym muzeum sztuki fortyfikacyjnej wielu epok na wolnym powietrzu [Bogdanowski 1996, Bochenek 1989, Biskup 1998, Molski 2007]. Zarówno ilościowo, jak i przestrzennie jest to ogromny zasób. O ile fortyfikacje dawne, jak średnio-wieczne zamki, w szerokim społecznym odbiorze mają uznaną wartość zabytkową, to dzieła fortyfikacji nowszej, zgodnie z terminologią przyjętą przez Molskiego [2007], powstałe od schyłku XVIII w., podczas zaborów (Rosji, Prus i Austro-Węgier) oraz II wojny światowej, są znane głównie wyspecjalizowanej grupie badaczy (historyków, architektów, wojskowych) i wąskiemu gronu pasjonatów. Dzieje się tak, mimo że często ze względu na swoją wartość formalnie znajdują się one pod ustawową opieką państwa jako zabytki wpisane do rejestru. Nie jest to sytuacja odosobniona w Europie – imponujące pod względem inżynierskim i architektonicznym fortyfikacje 12 miast francuskich wznoszone w II połowie XVII w. według projektu Sébastiena Le Prestre de Vaubana zostały uhonorowane prestiżowym wpisem

na Listę Światowego Dziedzictwa dopiero w 2008 r.¹. Ukazuje to, jak istotne przy takim bogactwie zasobu w Polsce, ale i w Europie wydaje się być pytanie o społeczną percepcję zabytków fortyfikacji nowszej. Ponadto, jeżeli uznamy, że warunkiem przetrwania tego rodzaju krajobrazu jest minimum społecznej akceptacji wiążące się z zauważeniem jego wartości oraz wyznaczeniem rzetelnego gospodarza i opiekuna, to prześledzenie rodzajów i źródeł postaw jest niezmiernie ważne. Jak podkreśla Anna Karwińska [2006], pisząc o roli społeczeństwa w rewitalizacji terenach poprzemysłowych, poczucie „władania przestrzenią” może się przełożyć na podejmowanie odpowiedzialności za zmiany i uczestnictwo w nich. Dlatego rozpoznanie percepcji i wynikających z niej postaw może przyczynić się do skuteczniejszych działań praktycznych: powstrzymania zniszczeń i wandalizmu, a w dalszej perspektywie: dobrej konserwacji, zrównoważonego udostępniania i sensownego wprowadzania współczesnych uzupełnień tam, gdzie to absolutnie niezbędne.

Wsparciem we wdrażaniu eksperckich koncepcji zintegrowanej odnowy czy udostępniania może być działalność różnego rodzaju stowarzyszeń i fundacji, które w wielu krajach europejskich podejmują prace na rzecz konserwacji dzieł fortyfikacji stanowiących o niepowtarzalnym charakterze krajobrazu. Przykładem może być projekt krajobrazowego

Key words: non-governmental organisations, landscape conservation and shaping, landscape perception

Introduction

In consideration of Poland's geopolitical location and history, it is unanimously regarded by historians and landscape researchers as a gigantic open-air museum of historic fortification sites from different ages [Bogdanowski 1996, Bochenek 1989, Biskup 1998, Molski 2007], with a large quantity and large spatial area of valuable resources. While sites of medieval castles are of undeniable historical value in the public eye, more recent sites like military battlefields and fortifications – termed “modern fortifications” by Molski [2007] – built since the end of the 18th century during the partitioning of Poland under the rule of Russia, Prussia, and Austro-Hungary and then during World War II, are recognized mainly by a group of specialised scholars like historians, architects, military experts and a narrow circle of hobbyists. These sites have often been formally placed under statutory protection as registered sites owing to their historic and cultural value. Other countries in Europe have similar situations – the fortifications of twelve French fortified cities dating back to the second half of the 17th century designed by Sébastien Le Prestre de Vauban and impressive from an architectural and engineer-

ing point of view were only recently entered into the prestigious World Heritage List in 2008¹. This is an example of how important it is, given the wealth of historic resources in Poland and throughout Europe, to raise public awareness of the fortification sites from modern history. Moreover, the survival of these sites requires a minimum of public support, which includes appreciation of their value and the appointment of reliable sponsors and caretakers, thus it is absolutely essential to determine the range of public opinions and level of awareness. As Anna Karwińska [2006] emphasised when writing about the role of the public in the revitalisation of post-industrial areas, a sense of “governing a space” may evolve into taking up responsibility for and getting involved in changes. Studying levels of public awareness and accompanying attitudes could, therefore, significantly help in developing more effective programs that prevent deterioration or stop vandalism and over the long run that lead to good conservation, provide reasonably easy access, and allow for the addition of contemporary elements whenever absolutely necessary.

In many European countries there are grass root associations and foundations which engage in conservation efforts of historic cultural and military sites and which can support the implementation of expert development plans for comprehensive renovation or accessibility. A good example of this was the Great War

landscape museum project called Ecomuseo Grande Guerra Prealpi Vicentine in northern Italy². Joint projects are successful because local government and non-government organisations can share knowledge on the complex relationships between individual sites and the entire defence system of a region.

In Poland, however, the role of non-governmental organisations is either completely overlooked or grossly overestimated. For example, professional associations of architects and historians are asked not to interfere in the management and maintenance of historic buildings, while on other occasions groups of enthusiasts are allowed to carry out conservation works that, despite their best intentions, are inappropriate or even detrimental to the site due to a lack of expertise.

This study was performed by the author as a doctoral thesis and the results represent a new contribution in evaluating how non-governmental organisations could successfully participate in the conservation and appreciation of historic cultural and military landscapes in Poland. The analysis of the examples used in the study demonstrate that initiatives are more successful and efficient when specific roles are assigned according to ability, knowledge, and skills.

muzeum Wielkiej Wojny na wolnym powietrzu Ecomuseo Grande Guerra Prealpi Vicentine w Północnych Włoszech². Działanie te odnoszą sukces, ponieważ lokalny samorząd i organizacje pozarządowe działają, rozumiejąc złożoność powiązań poszczególnych dzieł w zakresie systemu obronnego całego regionu.

Tymczasem w naszym kraju rola organizacji pozarządowych w różnych obszarach bywa albo całkowicie niedoceniana, albo drastycznie przeceniana. Przykładowo przypuszcza się, że stowarzyszenia ekspertów architektów i historyków nie będą się wtrącać w sprawy zarządzania i utrzymania obiektów zabytkowych, a z kolei w innej sytuacji pozwala się grupie zapaleńców prowadzić prace konserwatorskie, które mimo najlepszych chęci, z racji niewystarczającej wiedzy, nie są poprawne lub wręcz szkodzą.

Wyniki badań przeprowadzonych przez autorkę na potrzeby pracy doktorskiej stanowią nowy wkład w ocenę realnych możliwości skutecznego udziału organizacji pozarządowych w ochronie i kształtowaniu krajobrazu warownego fortyfikacji nowszych w Polsce. Przeanalizowane w pracy przykłady pokazują, że szanse powodzenia i skuteczność działania rosną, gdy określone role obsadzone są zgodnie z kompetencjami, wiedzą i umiejętnościami.

Materiał i metody

Przedmiotem pracy były krajobraz warowny ukształtowany w Polsce i w Europie w związku ze wznoszeniem obiektów fortyfikacji nowszej oraz przykłady polskich i zagranicznych organizacji pozarządowych zajmujących się jego szeroko pojętą ochroną i udostępnianiem. W toku pracy doktorskiej przeanalizowano 13 studiów przypadków zakończonych powodzeniem (lub ku niemu zmierzających), 2 przykłady punktów odniesienia niespełniających w całości kryteriów wyznaczonych dla studiów przypadków oraz 3 przykłady niepowodzeń, z których należy wyciągnąć wnioski. Ogółem przebadano 18 lokalizacji i 16 organizacji pozarządowych (określanych dalej powszechnie stosowanym skrótem NGO, od angielskiego *non governmental organizations*). Ponadto sporządzono dodatkową listę pomniejszych organizacji III sektora mających związek z fortyfikacjami, ich badaniem i odnową (53 polskie, w tym 31 grup rekonstrukcyjnych; 21 organizacji zagranicznych).

Informacji dostarczyły studia literatury w zakresie historii fortyfikacji oraz analizy planów, służące opisaniu dzieł zawartych w studiach przypadków. Korzystano ponadto z czasopism, udostępnionych projektów, a także wykonano wizje lokalne oraz przeprowadzono wywiady z przedstawicielami organizacji pozarządowych, historykami, projektantami i architektami – autorami projektów

adaptacji. Przeanalizowano statuty, strony internetowe poszczególnych organizacji i przeprowadzono monitoring postępów prac oraz obserwację uczestniczącą w bieżącej pracy stowarzyszenia. Aby określić realny wkład NGO w odnowę krajobrazu warownego, wyodrębniono kilka ich profili w zależności od głównych pól działalności oraz przeprowadzono analizę stron mocnych i słabych, szans oraz zagrożeń (SWOT) w odniesieniu do podejmowanych przez nich zadań.

Rozszerzeniem tej problematyki mają być systematyczne badania percepcji krajobrazu warownego. Planowana jest seria badań metodami jakościowymi (wywiady indywidualne i fokusowe oraz techniki projekcyjne), a także ilościowymi (ankiety i sondy internetowe). W niniejszym artykule przedstawione zostały wyniki pilotażu badań ankietowych dającego podstawę do sformułowania szczegółowego planu badań. Pilotażem objęto grupę 52 studentów architektury krajobrazu Politechniki Krakowskiej. Ankieta składała się z serii otwartych pytań dotyczących kwestii samej definicji zabytku, charakteru zabytkowego oraz znajomości dzieł obronnych. Pytania dotyczące osobistych odczuć respondentów, a także interpretacji i przypisania wartości dziełom fortyfikacji zilustrowano stosownymi fotografiami. Niniejszy artykuł koncentruje się na zagadnieniu rozpoznawalności fortyfikacji (3 pytania). Pozostałe aspekty zasługują na omówienie w osobnym tekście.

Material and Methods

The study encompassed landscapes in Poland and Europe of historic fortifications from the modern age and using examples of Polish and foreign non-governmental organisations which had been involved in preserving and making these resources available. The research consisted of analysing 13 case studies of successfully completed or nearly completed projects, 2 additional examples which only partially met the criteria for selecting case studies, and 3 examples of unsuccessful projects from which conclusions could be drawn. In total, 18 sites and 16 non-governmental organisations [NGOs] were studied in detail. Furthermore, an additional list of smaller third sector organisations interested in historic fortifications, their research and conservation work was compiled: 53 Polish organisations, including 31 historical re-enactment groups, and 21 foreign organisations.

Information was obtained from a review of the literature on appropriate fortification history and map analysis, then used to describe the sites included in the case studies. Additional sources of material were trade journals, available project documentation, site visits and interviews with representatives from NGOs, historians, designers, and architects who had participated in restorative projects. A review was made of the by-laws, the websites of particular NGOs, and the history and progress

of their work. Observations were also made while taking part in the current activities of selected associations. In order to determine the actual contribution of NGOs in the renovation of historic fortifications, profiles of the organizations were differentiated by the main scope of their activities and a SWOT analysis was conducted of the strengths, weaknesses, opportunities, and threats to projects they had undertaken.

To explore this topic further, systematic research on the awareness of fortified landscapes was begun. A series of studies have been planned using both qualitative methods – individual and focus group interviews and projective techniques – and quantitative methods – traditional and internet surveys. This paper presents the results of a pilot survey from which the detailed research plan will be developed. The pilot study was done on a group of 52 landscape architecture students. The survey comprised a series of open-ended questions regarding the definition of a historic site, the features of historic sites, and their knowledge of particular defensive fortification landscapes. Questions were asked about the respondents' personal feelings, interpretation and appreciation of the value of historic fortifications using relevant photographs. This paper focuses on the awareness of historic fortifications (3 questions). The remaining aspects are worthy of discussion in a separate text.

Results

A summary was prepared of a study of selected NGOs in 2009; 8 types of NGOs were identified that had been involved in the renovation of historic fortifications, delineated by the profile of their main activity as expressed in their by-laws and the scope of work performed (Table 1). The assigned groups refer to whether an NGO was chiefly involved with historical research or with physical restorative work, and also whether the fortifications were the primary focus of activity or more of a secondary aspect like, e.g. in interdisciplinary projects on the regional development of areas with defensive history. Table 1 presents a compilation of the proposed categories of NGOs, examples and the scope of activities, number of members, and the current trend or prediction as to whether a given organisation is expected to become more important over time.

In Europe, there are several large historical research organisations (N1) with well-established reputations which are consistently involved in exploratory and scientific activities and which also issue their own publications and create historic archives. They play an important role in the formation of public opinion, examples of which are the Fortress Study Group (FSG), Deutsche Gesellschaft für Festungsforschung (DGF) and Stichting Menno van Coehoorn, a national coordinator of smaller organisations focussed on particular

Wyniki

W podsumowaniu badań NGO w 2009 roku rozróżniono 8 typów organizacji pozarządowych biorących udział w odnowie krajobrazu warownego zależności od głównego profilu działalności określonego w statucie oraz zakresu podejmowanych prac (tab. 1). Przypisany im profil wiąże się przed wszystkim z tym, czy dana grupa zajmuje się bardziej działalnością historyczno-badawczą, czy też własnoręcznym wykonawstwem prac oraz czy fortyfikacje to główne pole działania bądź wątek poboczny, ale istotny np. ze względu na realizację projektów interdyscyplinarnych w zakresie rozwoju regionalnego obszarów mających warowną przeszłość. Tabela 1 ukazuje zestawienie typów organizacji z podaniem konkretnych przykładów i określeniem zasięgu działania, liczebności oraz trendu, czyli przewidywania, czy dana organizacja w czasie będzie nabierać znaczenia.

W skali europejskiej istnieje kilka dużych organizacji historyczno-badawczych (N1), które mają ustaloną renomę, prowadzą konsekwentną działalność badawczo-eksploracyjną i naukową (wydają własne publikacje, tworzą archiwa), a co za tym idzie, pełnią istotną rolę opiniotwórczą, jak np. Fortress Study Group (FSG), Deutsche Gesellschaft für Festungsforschung (DGF) czy Stichting Menno van Coehoorn, która jest krajowym koordynatorem mniejszych organizacji zajmujących

się już konkretnymi dziełami. W skali polskiej taką organizacją było Towarzystwo Przyjaciół Fortyfikacji, a ważną rolę pełni Komisja Architektury Militarnej PKN ICOMOS.

Na przeciwnym biegunie liczebności znajdują się niewielkie, działające lokalnie stowarzyszenia „znawców-wykonawców” (N2) często własnoręcznie podejmujące prace przy konkretnych obiektach. Zwykle liczą od kilkunastu do dwudziestu osób, często zajmują się dziełami fortyfikacji rozproszonej. Taka grupa jest stowarzyszenie Pro Fortalicium, które prowadzi prace i udostępnia kilka obiektów Obszaru Warownego Śląsk czy francuskie l'Association des Amis de la Ligne Maginot d'Alsace (A.A.L.M.A. – Alzackie Stowarzyszenie Przyjaciół Linii Maginota). Odnowa i rewitalizacja fortyfikacji są celami statutowymi i podstawą działalności organizacji badawczych (N1) i wykonawczych (N2).

Jeżeli rewitalizację będziemy rozumieć jako zestaw spójnych przedsięwzięć obejmujących sferę materialną zabytków (z całą gamą działań stosowanych w obliczu konkretnych potrzeb, określanych terminami konserwacja, renowacja, rewaloryzacja itd.), ale jednocześnie uwarunkowania społeczne i ekonomiczne [Skalski 1996], to aktywność reszty typów NGO wpisuje się w te pozostałe aspekty, dopełniając prace ściśle techniczne.

Organizacje turystyczno-krajoznawcze (N5) popularyzują turystykę tematyczną, która może generować

zyski. Odkrywcy – bunkrowcy (N4), mimo że wymykają się formalnościom, popularyzują problematykę fortyfikacji i prowadzą rozpoznanie terenowe (eksploracja, inwentaryzacje, pomiary). Grupy historyczno-rekonstrukcyjne (N3) nadają kolorytu udostępnianym obiektom, badają historię wybranych jednostek i formacji wojskowych. Grupy memorialne (N6) skupiają żołnierzy, uczestników wojen i ich rodziny, które dają świadectwo żywej historii, tworząc osobistą pamięć miejsc. Ze względu na wiek i odchodzenie ostatnich świadków wydarzeń I i II wojny światowej są to grupy, których działalność słabnie, jednak ma ogromnie cenny walor autentyczności. Istotną rolę w aspekcie ekonomicznym wszelkich zamierzeń w krajobrazie warownym mogą pełnić organizacje neutralne (N8), a także ekologiczne (N7), które zajmują się fortyfikacjami niejako przy okazji. Ich wiedza o architekturze obronnej i krajobrazie może być znikoma, lecz kompetencje organizacyjne i administracyjne oraz umiejętność pozyskiwania funduszy okazują się przydatne we wdrażaniu projektów. Warunkiem jest jednak dopuszczenie do głosu znawców, którzy zdefiniują merytoryczną potrzebę i zakres działań. Inaczej zamierzenie czeka porażka jak w przypadku projektu Instytutu Sztuki dla krakowskiego fortu św. Benedykta, gdzie forsowano projekt wielokrotnie przekraczający możliwości chłonności adaptacyjnej obiektu przy sprzeciwie społeczności

Tab. 1. Typologia organizacji pozarządowych zajmujących się fortyfikacjami i odnową krajobrazu warownego. Legenda: ↓ trend zstępujący, ↑ trend wstępujący, ● trend stabilny (oprac. własne, Staniewska, 2009, uzupełnione w 2013)

Table 1. Types of non-governmental organisations engaged in historic fortifications and fortified landscape renovation. Legend: ↓ declining trend, ↑ increasing trend, ● stable trend (by Staniewska 2009, supplemented in 2013)

N	PROFIL ORGANIZACJI ORGANISATIONAL PROFILE	PRZYKŁAD EXAMPLE	ZASIĘG DZIAŁANIA SCOPE OF ACTIVITIES	LICZEBNOŚĆ NUMBER OF MEMBERS	TREND
N1	Naukowo-badawcze, popularyzatorskie Scientific research groups, professional associations	TPF, FSG, DGF; Fundacja Menno van Coehoorn TPF, FSG, DGF; Menno van Coehoorn Foundation	duży: ogólnoeuropejskie lub ogólnokrajowe large: European or national	duża – kilkaset osób large – several hundred	●
N2	Znawcy-wykonawcy Amateur military preservationists	Pro Fortalicium Pro Fortalicium	lokalnie local	niewielka small	↑
N3	Historyczno- -rekonstrukcyjne Historical re-enactment	Stowarzyszenia 3. Historycznego Galicyjskiego Pułku Artylerii Fortecznej im. Księcia Kinsky'ego Associations of the 3rd Historical Galician Fort Artillery Regiment of Prince Kinsky	lokalnie, ale czasami uczestniczą w zlotach i bitwach local, but sometimes wider participation in rallies and battles	niewielka pojedynczych oddziałów, coraz więcej grup small in individual divisions; growing number of groups	●
N4	Odkrywczy Adventurers	Bunkrowcy Bunkerites of Poland, bunker explorers	nieformalne, regionalnie informal, regional	mała fairly small	↑
N5	Turystyczno-krajoznawcze Tourism and sightseeing	Oddział Wojskowy PTTK (Rajd Twierdzy Kraków), nieformalny internetowy Krąg Twierdzy Kraków Military branch of the Polish Tourist and Sightseeing Society (Kraków Fortress tour), informal internet Kraków Fortress circle (Krąg Twierdzy Kraków)	regionalnie regional	średnia okresowo wzrastająca do dużej medium, but growing into large-sized groups	↑
N6	Memorialne Memorial	Uczestnicy lądowania aliantów w Normandii Participants of Allied landing in Normandy	rozproszeni, ale przyporządkowani do obszarów, gdzie walczyli various locations, associated with specific battlefields where they fought	mała fairly small	↓↓
N7	Ekologiczne Environmental	„Salamandra” Salamandra	regionalnie regional	mała Fairly small	↑
N8	Neutralne Neutral	Instytut Sztuki, Fundacja Belvedere Gschwendt Institute of Art, Belvedere Gschwendt Foundation	lokalnie local	mała fairly small	↑

sites. In Poland, the Society of Friends of Fortifications (TPF) was a similar organisation, and an important role today is played by the Commission for Military Architecture, ICOMOS Polish National Committee.

At the other end of the scale in terms of the number of members, are small, locally-based associations of amateur preservationists (N2), often engaged in physical restorative works at particular sites. They

usually have ten to twenty members and often work on fortifications that are spread out over a large area. Two such groups are the Pro Fortalicium association, which undertakes restorative work and promotes several fortification sites in Silesia, and the French l'Association des Amis de la Ligne Maginot d'Alsace (A.A.L.M.A.; Alsace Association of Friends of the Maginot Line). The renovation and revitalisation of historic fortifications

is the fundamental aim and primary work of both research (N1) and amateur preservation (N2) organisations.

If revitalisation includes not only appropriate work on the material elements of historic sites through a wide range of initiatives for preservation, conservation, or restoration, etc., but also social and economic programs [Skalski 1996], it is clear that the activity of the other types of

lokalnej i środowiska konserwatorskiego.

Wyniki pilotażowych badań percepcji nie dają podstaw do prezentacji wyników statystycznych, ale obrazują pewne tendencje, które powinny być przedmiotem szerszych analiz. Dlatego w niniejszej pracy skupiono się zaledwie na dwóch fundamentalnych aspektach badania, dotyczących samej rozpoznawalności fortyfikacji i poniżej prezentowane są wyniki dotyczące odpowiedzi na 3 z ogółem zadanych 10 pytań. Pytania te koncentrowały się wokół aspektu znajomości i rozpoznawalności fortyfikacji oraz pośrednio postrzegania ich pośród zabytków.

Pytanie o 5 zabytków, które wywarły na respondentach największe wrażenie, miało na celu sprawdzenie, czy w tej grupie znajdują się w ogóle budowle obronne. W odpowiedzi na to pytanie znalazły się obiekty, które pełniły funkcje obronne. Zdecydowanie najczęściej był wymieniany Wawel (21 razy), dwie osoby podały zamek w Malborku, dwie Bramę Floriańską, jedna osoba Barbakan, zaś sporadycznie wymieniano inne zamki (zamek na Hradczanach w Pradze, Ojcowie, Nowym Wiśniczu, Pieskowej Skale, Niedzicy, Krasiczynie, ruiny zamku w Rytrze, romański zamek w Inowłodzu). Fortyfikacje nowsze wskazano zaledwie dwukrotnie – były to „bunkry pod Przemyślem” oraz „fort w Baltimore”³.

Z kolei na prośbę o podanie przykładów znanych sobie fortyfi-

kacji wymieniano kilkakrotnie same tylko elementy systemów obronnych. Ponownie wielokrotnie wymieniano Wawel, a także pozostałości średniowiecznych murów miejskich Krakowa oraz zamek krzyżacki w Malborku. Jednostkowo wymieniano inne przykłady (Twierdza Boyen, fortyfikacje Helu, Tyniec, Węgierska Górka, Cytadela w Poznaniu, Kamieniec Podolski, fortyfikacje Zamościa, a także krakowskie forty, najczęściej Bastion Kleparz).

W odpowiedzi na pytanie o fortyfikacje w samym Krakowie powtarzano poprzednie odpowiedzi. W zaledwie 3 ankietach pojawiła się wzmianka o Twierdzy Kraków, sformułowana jako „pierścień fortów austriackich”, „3 pierścienie fortów austriackich”, „fortyfikacje austriackie”. Kilkakrotnie wspomniano pojedyncze dzieła Twierdzy Kraków (św. Benedykta, Kościuszko, Dłubnia, Krzesławice, Mydlniki). Te odpowiedzi pojawiły się w ankietach respondentów od urodzenia związanych z Krakowem. Ponadto respondenci z tej grupy częściej wykazywali się znajomością choćby pojedynczych obiektów z tego zasobu. Z kolei respondenci spoza Krakowa częściej podawali przykłady fortyfikacji z innych lokalizacji. Ciekawostką jest, że jeden z najczęściej podawanych przykładów to „forty Kleparz”, czyli Bastion III Kleparz. To określenie i jego popularność wynikają przypuszczalnie z faktu, iż od 2010 roku w bastionie działa klub muzyczny, którego logo (stylizowany fragment

rzutu) i nazwa pojawiają się często na miejskich słupach ogłoszeniowych na plakatach reklamujących imprezy muzyczne i ta nazwa zaczęła funkcjonować w przestrzeni miejskiej oraz w świadomości badanej grupy.

Dyskusja

Aby określić możliwości działania organizacji 3. sektora jako potencjalnego lidera odnowy krajobrazu warownego posłużono się analizą SWOT. Do najważniejszych mocnych stron fortecznych NGO należy znaczny kapitał wiedzy w połączeniu z pasją i różnorodnością zespołu, który zwykle potrafi się szybko zmieniać i organizować. Ponadto, organizacje takie szybko uczą się, budują więzi pomiędzy swoimi członkami i wykorzystują nieformalne sposoby przekazywania formacji. Wśród słabości, które są zawadą w osiągnięciu sukcesu, należy wymienić tendencje do hermetyczności, wypalenie się w obliczu konieczności systematycznych prac, brak umiejętności poszukiwania źródeł finansowania, słabą orientację w procedurach administracyjnych czy sprzeczne ambicje obok uwikłania w politykę. Oczywiście, wymienione powyżej cechy są do pewnego stopnia uogólnieniem, tym niemniej biorąc pod uwagę rosnące zaufanie społeczne do organizacji pozarządowych w ogóle (wg Edelman Trust Barometer 2013 – 62% ankietowanych Polaków ufa NGO),

NGO's would also complement the strictly restorative work.

Tourist and sightseeing organisations (N5) which promote themed tourism may generate profit for the sites. Adventurers – World War II or cold war fortification explorers such as the Bunkerites of Poland and bunker explorers (N4), although they fall outside any formal category, help to popularise and raise awareness of fortifications. They also assist by exploring, inventorying, and measuring historic sites. Historical re-enactment groups (N3), which follow the history of particular military formations and battles, bring the history of the sites alive and increase tourist appeal. Memorial groups (N6) gather war veterans and their families, who bear testimony to having lived through historical battles and offer personal reminiscences. Due to the age and passing of the last eye witnesses to the events of World War I and II, the activities of these groups are in decline, yet they represent invaluable sources of authentic data. Neutral (N8) and environmental (N7) organisations sometimes play significant roles in funding aspects of projects in which historical fortifications are involved as secondary elements alongside their main focus. However limited the knowledge these groups have of defensive architecture and landscape, their organisational and administrative abilities and fundraising skills can be useful in project implementation. It should be said, that in addition to non-professional groups, qualified

experts are necessary to the process of defining project goals and scope based on a thorough knowledge of relevant subjects. Without their participation, efforts can fail, as was the case with the Institute of Art and Academic Culture Association and St. Benedict's Fort. An attempt was made to force a project through that considerably exceeded the capacity of the site to undergo adaptation, especially in light of opposition from the local community and conservator groups.

The results of the pilot study on public awareness are too limited to be used in statistical analysis, however, the study does highlight areas which should be subject to further analysis. This paper focuses on the aspects of the study that pertain to awareness of historic fortifications. The results presented below are the answers to 3 out of 10 questions asked on the awareness and knowledge of historic fortifications from which some generalizations can be made.

One question asked respondents to name 5 historic sites that had made the greatest impressions to determine whether any fortified buildings would be mentioned. The responses given included sites that had served defensive purposes. Wawel Castle was mentioned the most often, 21 times, while Malbork Castle was mentioned by just two respondents, Florian's Gate by two, and the Kraków Barbican by one. Other castles also named were the Prague Castle in Hradčany, castles in Ojców, Nowy Wiśnicz, Pieskowa

Skąła, Niedzica, Krasiczyn, the castle ruins in Rytro, and the Romanesque castle in Inowłódz. More modern fortifications were indicated only twice, the "bunkers near Przemyśl" and the "fort in Baltimore"³.

When asked to give examples of historic fortifications, respondents usually named single elements of defensive systems. Wawel Castle was again repeatedly mentioned, as were the remains of Kraków's medieval city walls, and the Malbork Teutonic Castle. Other examples were the Boyen Fortress, fortifications on the Hel Peninsula, Tyniec, Węgierska Górka, the Poznań Citadel, Kamieniec Podolski, the fortifications of Zamość, as well as the Kraków forts, most frequently Kleparz Bastion.

In response to the question about fortifications located in Kraków, the previously given answers were repeated. A reference to the Kraków Fortress was made in only three cases and referred to as "the ring of Austrian forts", "3 rings of Austrian forts", and "Austrian fortifications". Individual elements of the Kraków Fortress, St. Benedict, Kościuszko, Dłubnia, Krzesławice, and the Mydlniki forts were mentioned by respondents who were from Kraków. Moreover, respondents from this group more often showed knowledge of at least individual facilities from this group of sites, whereas respondents from outside Kraków more often gave examples of fortifications from other places. It is interesting to note that "Forty Kleparz", the Kleparz forts

duże zapotrzebowanie na wkład społeczny w ochronę dziedzictwa oraz możliwości programowego i finansowego wsparcia w politykach i programach UE skierowanych na rozwój społeczeństwa obywatelskiego, można uznać, że istnieją szanse skutecznego działania 3. sektora także na polu ochrony krajobrazu warownego.

Na podstawie analizy SWOT określono możliwe role poszczególnych typów NGO w procesie odnowy krajobrazu warownego. Wyraźnie rysuje się różnica między rolą organizacji eksperckich i badawczych oraz interwencyjnych. Organizacje eksperckie i badawcze (N1) mają silne podstawy do wartościowania zasobu, formułowania wytycznych konserwatorskich i współdziałania w formułowaniu strategicznych dokumentów określających sposób oraz kolejność podejmowanych działań. To niezbędny wkład merytoryczny w rewitalizację i kształtowanie krajobrazu warownego, zwłaszcza w obliczu zmian w systemie ochrony zabytków w Polsce po decentralizacji i deregulacji planowania przestrzennego [Szmygin 2013]. Zatem ich rolą może być programowanie działań, doradztwo w zakresie doboru wykonawców i technologii oraz nadzór nad wdrażaniem projektów i monitoring skuteczności działań.

Stowarzyszenia znawców-wykonawców (N2) prócz zapału i entuzjazmu wnoszą roboczogodziny własnej pracy fizycznej. To rzadko przeliczany wkład własny. Alzackie

Stowarzyszenie Przyjaciół Linii Maginota podsumowało w 2003 r. 22 lata swoich prac przy dziele Schoenenbourg. Liczbę godzin poświęconych na prace konserwatorskie przemnożono przez wskaźnik SMIC (aktualna najniższa stawka wynagrodzenia za godzinę pracy – skrót od fr. *saiaire minimum interprofessionnel de croissance*). Rachunek ten wykazał, że przepracowano 71 984 godzin, których sumaryczna wartość wyniosła 492 470,32 € (dane udostępnione przez stowarzyszenie).

Barwne oddziały rekonstrukcyjne (N3) i stowarzyszeni memorialne (N6) pełnią istotną rolę w przybliżaniu historii miejsca w toku jego udostępniania, jeśli obiekt pełni funkcje dydaktyczne i muzealne. Rekonstrukcja bitwy o Twierdzę Nysa w 2008 r. przyciągnęła blisko 5000 widzów, a odtwarzała ją w umundurowaniu regimentów z okresu wojen napoleońskich około czterystu miłośników historii wojskowej z Polski, Czech, Węgier i Włoch.

Należy podkreślić, że niezależnie od roli popularyzatorskiej stowarzyszenia miłośników, turystyczne, różnego rodzaju grupy nieformalne, a także środowisko tzw. bunkrowców bywa ważnym obserwatorem potencjalnych zagrożeń i często może być sprzymierzeńcem służb konserwatorskich. Brak jednak danych mówiących jaki procent członków takich grup to społeczni opiekunowie zabytków, którzy w założeniu mają pełnić takie funkcje.

Analiza SWOT dostarczyła szeregu wniosków natury ogólnej, dotyczących umiejętności miękkich z zakresu skuteczności działania każdego rodzaju organizacji. Należałoby zatem postawić pytanie, na czym miałyby polegać różnica w działalności organizacji pozarządowej zajmującej się krajobrazem warownym i fortyfikacjami a inną problematyką? Różnica leży nie w sposobach działalności, lecz w jej przedmiocie. Forteczne NGO oprócz własnych wyzwań organizacyjnych musi stawić czoło wciąż aktualnemu problemowi „dziedzictwa niechcianego”, za jakie bywają nadal uważane fortyfikacje, zwłaszcza te wznoszone w okresie zaborów. Wśród niektórych historyków urbanistyki [Purchla 1990] wciąż pokutuje przeświadczenie, że Twierdza Kraków miała zgubny wpływ na rozwój Krakowa... Dlatego problemy dotyczące społecznej percepcji krajobrazu warownego wymagają przebadania. Czy nadal konotacje z zaborcami mają znaczenie? Z pewnością wśród osób z wykształceniem kierunkowym (historia, historia wojskowości, architektura) czy bogatą wiedzą (pasjonaci) wartość zabytkowa fortyfikacji nowszych jest uznana i ceniona wysoko. Ale co o nich myśli zwykły Kowalski? Czy ta warstwa znaczeniowa krajobrazu jest dla niego w ogóle widoczna i czy coś znaczy?

Aby się tego dowiedzieć, zdecydowano się rozpocząć badania percepcji, które aktualnie znajdują się w początkowej fazie. Wyniki

was one of the most frequently given examples. The respondents were referring to Bastion III "Kleparz", which since 2010 has housed a music club. The logo of the club is a stylized depiction of part of the building and the club name can often be seen on noticeboards around the city and on posters advertising musical events. In this way the name of this site penetrated the urban environment and awareness was raised among the group of respondents.

Discussion

A SWOT analysis was carried out to determine what possible impact third sector organisations could have in restoring historic fortifications. One of the major strengths of NGOs that are interested in fortifications is the great wealth of knowledge they accumulate along with the enthusiasm and diversity of the membership which is often able to quickly mobilise when a call is put out. Other beneficial features of such organisations are a willingness to learn, strong ties between members, and informal methods of communicating information. On the other hand, they can become insular or undergo a loss of enthusiasm whenever in-depth work is required. They also generally lack fundraising skills and have poor knowledge of governmental administrative procedures. These characteristics are generalisations to a certain extent. Nevertheless, there

are increasing opportunities for third sector organisations to become effectively involved in the preservation of historic fortifications. Public trust in non-governmental organisations has risen, and 62% of Poles have a high level of trust in NGO's, according to the Edelman Trust Barometer 2013. There is also a strong need for public involvement in the protection of cultural heritage, in efforts to obtain practical and financial support from EU programmes, and in the participation of policies aimed at community development.

The results of the SWOT analysis indicate the possible roles of particular types of NGO's in the restoration of fortified landscapes. There is a significant difference between the role of scientific and professional associations and other less formal organisations. Expert and research organisations (N1) are well qualified to evaluate resources, formulate conservation guidelines, and participate in developing comprehensive plans for the manner and sequence in which actions are to be taken. Such organisations have made a vital contribution to the restoration and development of historic fortifications, especially in light of the changes made to the historic preservation system in Poland after the decentralisation and deregulation of spatial planning [Szmygin 2013]. This type of NGO can draw up programmes, provide expertise in selecting contractors and technology,

supervise project implementation and monitor the progress of work.

Amateur preservation groups (N2), in addition to their commitment and enthusiasm, contribute substantial hours of physical labour. This charitable contribution is rarely recognized. In 2003, the Alsace Association of Friends of the Maginot Line calculated that it had been conducting conservation work at the Schoenenbourg site for 22 years. The 71 984 hours spent was multiplied by the SMIC index, the current minimum hourly rate of pay from the French *salaire minimum interprofessionnel de croissance*, for an estimated total value of €492 470.32 (data made available by the association).

Military re-enactment groups (N3) and memorial associations (N6) play an important role by promoting the history of different sites, especially when an educational or museum facility is open for visitors. In 2008, the re-enactment of the battle at the Nysa Fortress involved approximately 400 military history enthusiasts dressed in regimental uniforms from Poland, the Czech Republic, Hungary, and Italy and drew nearly 5000 spectators.

It should be stressed that apart from their role in promoting the history of particular sites, hobbyist associations, tourist societies, and other informal groups like World War II or cold war fortification explorers are good at spotting potential threats and can often aid conservation services in maintaining facilities. However, it is unknown how many members

pilotażu ankiety nie nastrajają entuzjastycznie. Wyraźnie widać, że dziedzictwo forteczne nie jest „powszechnie widziane”, a jeśli już to odbierane fragmentarycznie. Pilotażem objęto grupę ludzi do 25. roku życia, która wiedzę historyczną zdobywała w trakcie kolejnych reform polskiej edukacji. Należy podkreślić, że względu na zaniedbanie, ukrycie i brak dostępu odbiór wrażeń dotyczących krajobrazu warownego jest często utrudniony lub zniekształcony. Badania Katarzyny Pałubskiej i Kamila Melaniuka (2009) prowadzone przy sporządzaniu Planu Ochrony Parku Kulturowego Twierdzy Warszawa w pokazują, że brak dostępu przekłada się na negatywny odbiór miejsc fortecznych. Jednak na percepcję składa się kilka procesów: odbiór wrażeń, organizacja percepcyjna oraz identyfikacja/rozpoznanie. Duże zmiany zachodzą w zakresie możliwości identyfikacji, która angażuje wyższe procesy poznawcze: osobiste teorie, pamięć, wartości, przekonania [Gerrig, Zimbardo 2009], gdyż one podlegają współcześnie gwałtownym przemianom. Zagadnienia pamięci zbiorowej i tożsamości są zwykle badane w celu zrozumienia przywiązania do miejsca zamieszkania, w skali od miasta aż po skalę państwa (postawy patriotyczne) czy stosunku do różnych wydarzeń z przeszłości i są one niezwykle mocnym nurtem psychologii społecznej w ostatnich dwudziestu latach, jak pisze Maria Lewicka [2012]. Wskazuje ona, że

wielu badaczy, jak np. Pierre Nora [1989] czy Paul Connerton [2008, 2009], uważa, że jest to niejako reakcja na procesy „społecznego zapomnienia” i usuwania nadmiaru informacji o przeszłości w obliczu natłoku informacji i bodźców we współczesnym świecie. Być może więc statystyczny Kowalski nie będzie zdawał sobie sprawy, że udział w projektowaniu Twierdzy Kraków mieli polscy architekci i inżynierowie, jak Feliks Księżarski (Fort 31 „św. Benedykt” i Fort 2 „Kościuszkę”) [Białkiewicz 2009] czy Emil Gołogórski (późniejsze forty pancerne: 44a „Pękowice” i bliźniaczych 45a oraz 48a, 50a „Lasówka” i 50 1/2 O „Barycz” [Śródulska-Wielgus 1997], bo nie będzie znał tych nazwisk z lekcji historii, ale pozna je z umiejętnej prezentacji informacji o fortyfikacjach i dzięki temu oraz upływowi czasu dostrzeże w pozostałościach Twierdzy Kraków trudne, ale jednak dziedzictwo.

Współczesne nauki dotyczące procesów poznawczych dowodzą, że sama pamięciowa znajomość faktów nie wystarcza do rozwiązywania problemów i twórczego myślenia. Z drugiej jednak strony badania wykazały, że doskonałość w swojej dziedzinie osiągali eksperci (matematycy, fizycy), dla których pożywką do krytycznego myślenia był solidny zasób wiedzy [Committee on Developments in the Science of Learning 2000]. Pozostaje mieć nadzieję, że z wiedzy ekspertów historyków i architektów będą umieli korzystać

decydenci, a popularyzatorzy znajdą metody ciekawego podania rzetelnych faktów. Problem ten jest istotny ze względu na to, że do największych zagrożeń działalności fortecznych NGO i samego krajobrazu warownego należy brak aktywnego wsparcia ze strony samorządu lokalnego. Ten zaś jest reprezentantem lokalnej społeczności, w której trudno o powszechne zrozumienie przeszłości i ducha miejsca, o wiedzy historycznej nie wspominając.

Jednocześnie zachodzi kolejna głęboka zmiana dotycząca podejścia do zabytków i krystalizowania się nowego pojęcia: dziedzictwa. Coraz częściej wartość zabytkowa obiektu w oczach laika i samorządowca dopinającego gminny budżet musi mieć konkretny wymiar użytkowy i finansowy [Pawłowska, Swaryczewska 2002]. Specyfika krajobrazu warownego i dzieł fortyfikacji nowszej nie pozwala na stosowanie łatwych rozwiązań. To powoduje liczne napięcia na linii borykających się z brakiem środków i głodnych sukcesów właścicieli (często gmin), służb konserwatorskich, którym trudno egzekwować prawo, oraz nastawionych na zyski inwestorów. Silne wsparcie ze strony społeczeństwa obywatelskiego i będących jego przejawem NGO-sów może prowadzić do poszukiwań projektów zgodnych z duchem miejsca, teorią i dobrą praktyką konserwatorską (ryc. 1).

Warto podkreślić, że obecność w świecie cyfrowym sprzyja rozwija-

of these groups are at the same time the formally designated community conservators of historic sites charged with oversight.

The SWOT analysis provided a number of general conclusions about the soft skills improving the chances for successful actions of third sector organisations. A question could be asked about the difference between the activities of an NGO interested in fortified landscapes and fortifications, and any other type of grassroots organisation. NGO's dealing with fortifications from the period of the partitioning of Poland are faced with an additional challenge from the "unpleasant heritage" that can have a lingering effect even nowadays. This negative perception may be illustrated by a view that still persists among some historians of urban studies [Purchla 1990] that the Krakow Fortress had a detrimental effect on urban development of Krakow. The cultural attitudes of historic fortifications require examination, to see if there are still any meaningful associations with the partitioning states. Certainly, the historical value of fortifications is acknowledged and highly appreciated by people educated in history, military history, or architecture or by hobbyists with in-depth knowledge. The awareness, the opinion of, and the significance of historic fortifications to an average citizen, though, is unclear.

In order to gauge the depth and range of public attitudes, studies were set up and are currently in the

initial phase. The pilot survey results revealed that awareness of historic fortifications does not exist or is fragmented. The pilot study covered a group of people under age 25, who had acquired their knowledge of history at a time when there had been successive educational reforms in Poland. It should be emphasised, that due to neglect, intentional concealment, and lack of access, the formulation of opinion on historic fortifications has often been hindered or distorted. Studies by Katarzyna Pałubska and Kamil Melaniuk [2009] done in connection with plans for the preservation of the Warsaw Fortress cultural park showed that lack of access to sites is associated with a negative impression of historic fortifications. Public opinion is the result of several processes: registering impressions, perceptual organisation, and identification/recognition. The process of identification undergoes a wide range of higher cognitive processes that are subject to: personal theories, memories, values, beliefs [Gerrig, Zimbardo 2009] all of which can quickly change especially in today's fast-paced environment. Studies on collective memory and identity are usually aimed at understanding the attachments that people have to living in a particular place – to living in a city or to patriotic feelings associated with living in their country – or the attitudes people have towards various past events. There has been an increased trend in emotional attachment to place observed in

social psychology for the last twenty years as reported by Maria Lewicka [2012]. She has reported that many researchers, such as Pierre Nora [1989] or Paul Connerton [2008, 2009], believe this trend is a kind of response to the processes of "social memory loss" and discarding excess information from the past in the face of an overload of information and stimuli in today's world. This is how it becomes possible that an average Polish person is unaware that Polish architects and engineers like Feliks Księżarski (Fort 31 "St. Benedict" and Fort 2 "Kościuszko") [Białkiewicz 2009] and Emil Gołogórski (later armoured forts: 44a "Pękowice", twin forts 45a and 48a, 50a "Lasówka" and 50 1/2 O "Barycz") [Śródulska-Wielgus 1997] participated in the design of the Kraków Fortress, because these names are not taught in history classes. Modern science on cognitive processes has provided evidence that mere knowledge of memorised facts is insufficient for problem-solving and creative-thinking. On the other hand, studies have shown that experts such as mathematicians or physicists who utilized extensive knowledge in critical thinking achieved success in their field [Committee on Developments in the Science of Learning 2000]. Appropriately presented information on fortifications can make people aware, for example, that the remnants of the Kraków Fortress are still a part of cultural heritage even if that period has negative associations. It is hoped that government decision-makers will

Ryc. 1. Przykłady rezultatów działań NGO w krajobrazie warownym – u góry: Fort Bourguignon w Puli (Chorwacja), w środku: stowarzyszenia rekonstrukcyjne w Twierdzy Srebrna Góra, u dołu z lewej: Bastion św. Jadwigi w Nysie (badania prowadzone przez TPF o/Nysa), po prawej: Forte Belvedere-Gschwendt, Włochy (fot. A. Staniewska)

Fig. 1 Examples of historic fortifications in which NGO's were involved – top: Fort Bourguignon in Pula (Croatia), middle: historical re-enactment groups in Srebrna Góra Fortress, bottom left: St. Hedwig's Bastion in Nysa (research conducted by the Nysa branch of the Society of Friends of Fortifications), bottom right: Forte Belvedere-Gschwendt, Italy (photo by A. Staniewska)

niu działalności – dużo fortecznych inicjatyw i NGO zawdzięczają swoją skuteczność Internetowi, a w sieci utrzymywanych jest wiele kontaktów między specjalistami (platforma SITE O: <https://sites.google.com/site/siteinternational> czy <http://www.militaryarchitecture.com>). Z drugiej strony kontakty te łatwo nawiązać, trudniej utrzymać – podobnie jak z systematycznymi działaniami na rzecz konkretnych dzieł.

Wnioski

Istotnym polem aktywności organizacji pozarządowych może być kształtowanie świadomości i postaw wobec krajobrazu warownego. Tutaj nie wystarcza powierzchownie rozumiana „popularyzacja”. Konieczne jest postawienie sprecyzowanych celów, zdefiniowanie odbiorców działalności i praca z dziedziny skutecznego marketingu popartego rzetelną wiedzą. Różnorakie okazjonalne imprezy cieszące się nawet znacznym powodzeniem (Dni Twierdzy, rekonstrukcje historyczne) nie zastąpią działań systematycznych. Kraków, mimo szczegółowego Programu Planu Ochrony Twierdzy, wciąż nie ma w ofercie miejskich folderów informacyjnych, mapy ani broszury o tej tematyce.

Pomimo bardzo wyczerpujących stron internetowych zawierających bogatą bibliografię i dane historyczne dotkliwie brak wiarygodnych, ale napisanych przystępnym

językiem publikacji wydawanych w porozumieniu z samorządami, map i przewodników, które umożliwiłyby na odkrycie fortyfikacji i dostrzeżenie ich w krajobrazie. Badania percepcji mogą przyczynić się do dostosowania rodzajów i sposobów przekazu i skutecznych działań popularyzatorskich, które pozwoliłyby wyjść poza wąską niszę i przywrócić postrzeganiu społecznemu fortyfikacje, które niegdyś były integralną częścią funkcjonalną i wizualną krajobrazu.

Przykłady zagraniczne pokazują, że skuteczne są działania podejmowane lokalnie (holenderski system stichtów zajmujący się pojedynczymi dziełami). Jednak konieczna jest koordynacja – w przeciwnym razie środowisku miłośników fortyfikacji grożą atomizacja i samotność w działaniu skali regionalnej oraz utrata całościowej perspektywy działań podejmowanych lokalnie, które mają szerszy kontekst.

Rozważając wpływ postrzegania krajobrazu warownego na postawy i działania wobec tego rodzaju dziedzictwa, warto postawić sobie pytanie, dlaczego troska o tego rodzaju zabytki przeszłości jest istotna. W zakresie badań nad psychologią miejsca Maria Lewicka [2012, s. 400], powołując się na innych psychologów społecznych badających związki tożsamości człowieka i jego związki z miejscem [Breakwell 1993], pisze: *Zainteresowanie przeszłością, świadomość jej istnienia, wiedza o niej są warunkiem*

poczucia ciągłości, jednego z najważniejszych wymiarów tożsamości człowieka. Zatem badanie historii zapisanej w krajobrazie, także tej fortecznej, wojennej i trudnej, oraz troska o zachowanie jej śladów mogą mieć istotne znaczenie, integrując społeczność lokalne i budując ich tożsamość.

Prezentowane wyniki badań, zrealizowane w ramach tematu nr A-8/74/2013/DS, zostały sfinansowane z dotacji na naukę przyznanej przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Druk artykułu i udział w konferencji sfinansowano z PO KL.

Anna Staniewska

Institut Architektury Krajobrazu
Politechnika Krakowska

Przypisy

¹ 32COM 8B.31 – Examination of nomination of natural, mixed and cultural properties to the World Heritage List – Fortifications of Vauban (FRANCE) (za: <http://whc.unesco.org/en/decisions/1492>, dostęp: 11.09.2013).

² <http://www.ecomuseograndeguerra.it> (dostęp: 30.09.2013).

³ Zapewne chodzi o gwiazdzisty fort McHenry, zbudowany w latach 1798–1800, w Baltimore w USA. Jego obrona w 1814 r. była inspiracją do wiersza, który stał się później słowami amerykańskiego hymnu „Gwiazdzisty sztandar”. Pod adresem <http://www.nps.gov/fomc/index.htm> znajduje się strona National Parks Service o forcie McHenry, obiekt jest zabytkiem i jest udostępniany turystycznie, jego plany historyczne są dostępne w Bibliotece kongresu: <http://www.loc.gov/pictures/item/md0905>, dostęp do wszystkich podanych tu linków: 25.09.2013.

take advantage of the knowledge of expert historians and architects, and that promoters of historic fortifications will find interesting ways to share reliable facts. A major threat to the activities of NGOs interested in fortifications, and thus to historic fortification sites, is a lack of active support from local governments representing local communities that do not always possess a widespread understanding of past events or the history of a place.

Another profound change that is underway is related to attitudes about historic sites and the evolution of the concept of heritage. It has become increasingly common for

an individual or a member of local government who is striving to keep within a municipal budget to want to see the practical and economic side to the historical value of a site [Pawłowska, Swaryczewska 2002]. The special situations surrounding historic fortifications do not lend themselves to simple solutions. This has caused tension between underfunded and struggling owners, often municipal authorities, conservation services who are unable to enforce the law, and profit-seeking investors. Strong support from the public and the manifestation of that support through the efforts of NGO's can lead to development projects that are

consistent with the spirit of a place, conservation theory, and good conservation practice (Fig. 1).

One additional noteworthy point is that the efforts of NGO's have been facilitated by their online presence; many initiatives dedicated to fortifications and numerous NGOs owe their success to the internet, which also allows them to establish contact with specialists (SITE O platform: <https://sites.google.com/site/siteinternational> or <http://www.militaryarchitecture.com>). Although such contact can be easy to initiate, it is harder to maintain. This can also be said of a systematic approach to restoration work for historic sites.

Literatura – Literature

1. Białkiewicz Z., 2009. Feliks Książarski (1820–1884). Krakowski architekt epoki historyzmu. Kraków.
2. Bochenek R.H., 1989. Tysiąc słów o inżynierii i fortyfikacjach. Warszawa.
3. Bogdanowski J., 1996. Architektura obronna w krajobrazie Polski. Od Biskupina do Westerplatte. Warszawa – Kraków.
4. Breakwell G.M., 1993. Social representations and society identity, *Papers on Social Representations – texts sur les Représentations Sociales*, (1021–5573) Vol. 2, 1–217, http://www.psr.jku.at/PSR1993/2_1993Brea2.pdf, dostęp: 19.09.2013
5. Connerton P., 2008. Seven types of forgetting, *Memory Studies*, 1, 59–71, <http://mss.sagepub.com/cgi/content/abstract/1/1/59>, dostęp 30.09.2013
6. Connerton P., 2009. *How modernity forgets*. Cambridge.
7. Gerrig R.J., Zimbardo P.G., 2009. *Psychologia i życie*. Warszawa.
8. Karwińska A., 2006. Rola społeczeństwa w procesie rewitalizacji [w:] Lenartowicz K., Maciąg D. (red.) *Od terenów poprzemysłowych do... REGENTIF „Sieć dla Intensyfikacji Innowacji w Dziedzinie Regeneracji Starych Obiektów Przemysłowych”*, *Czasopismo Techniczne, Arch./PK*, z. 8-A, 127–142.
9. Lewicka M., 2012. *Psychologia miejsca*. Warszawa.
10. Molski P., 2007. *Ochrona i zagospodarowanie wybranych zespołów fortyfikacji nowszej w Polsce*. Warszawa.
11. Nora P., 1989. Between memory and history. *Les lieux de memoire. Representations*, 26, 7–24.
12. Pałubska K., 2009. *Idea utworzenia parku kulturowego zespołu XIX-wiecznych fortyfikacji Twierdzy Warszawa. Krajobraz Warszawski, czyli o Twierdzy Warszawa*, Nr 109, s. 2–11, http://www.architektura.um.warszawa.pl/sites/default/files/KW_106_S.pdf (dostęp: 20.10.2013).
13. Pawłowska K., Swaryczewska M., 2002. *Ochrona dziedzictwa kulturowego: zarządzanie i partycypacja społeczna*. Kraków.
14. Skalski K., 1996. *O budowie systemu rewitalizacji dawnych dzielnic miejskich*. Krakowski Instytut Nieruchomości.
15. Staniewska A., 2009. *Rewitalizacja krajobrazów fortyfikacyjnych jako przedmiot działania organizacji pozarządowych*. Praca doktorska, mpis. Kraków. http://suw.biblos.pk.edu.pl/resources/i3/i5/i2/i3/r3523/StaniewskaA_RewitalizacjaKrajobrazow.pdf (dostęp: 20.09.2013).
16. Szmygin B., 2013. System ochrony zabytków w Polsce – próba diagnozy. *Biuletyn PKN ICOMOS*, Nr 1 (21), s. 17–23, http://www.icomos-poland.org/images/Biuletyn%20PKN%20ICOMOS/biuletyn%201_2013.pdf (dostęp: 18.09.2013).
17. Śródulski-Wielgus J., 1997. *General porucznik Emil Gołogórski*. FORTECA, No 3(3), 29–32.
18. Edelman Trust, 2013. *Edelman trust-barometer 2013. Annual Global Study, Global Deck: 2013 Barometer*, s. 17, <http://www.slideshare.net/EdelmanInsights/global-deck-2013-edelman-trust-barometer-16086761> (dostęp: 20.09.2013).
19. *Committee on Developments in the Science of Learning, 2000. How People Learn: Brain, Mind, Experience, and School*. Washington D.C., John D. Bransford, Ann L. Brown, Rodney R. Cocking (eds.), <http://www.nap.edu/catalog/9853.html> (dostęp: 20.09.2013).

Conclusions

Shaping the awareness of and attitudes to historic fortifications can be an important field of activity for non-governmental organisations, yet it is only the beginning. It is necessary to set explicit goals, define target recipients for activities, and do effective marketing work based on concrete knowledge. Sporadic events like open fortress days or historical reenactments can draw large crowds, however, they cannot replace systematic work. Krakow, despite having a detailed preservation programme for the Krakow fortress, does not offer any city information leaflets, maps or brochures on the subject.

In spite of the extensive websites which contain comprehensive bibliographies and historical data, there is a strong need for reliable and reader-friendly publications which could be issued in cooperation with local government, as well as maps and guides that would allow people to learn about historic fortification sites and be aware of them in the already overcrowded modern cultural landscape. Research on public opinion can contribute by suggesting effective changes to the types and methods of conveying messages about historic fortifications, to aid in the effective promotion of programs to draw historic fortifications into the mainstream, and to impact the public opinion of historic fortifications that formerly performed an integral func-

tion and are still part of the visual landscape.

Examples taken from abroad have demonstrated that local initiatives can be successful, like the Dutch *sticht* system for addressing individual sites. However, coordination is necessary to prevent the threat of the marginalization of fortification enthusiasts in their regionally organised activities and the loss of the wider perspective of national cultural heritage and military history.

A discussion of the impact of public opinion, attitude and behaviour toward historic fortifications could raise the question of why it is important to be concerned about these kinds of relics from the past. Maria Lewicka [2012, p. 400] in her studies on the psychology of place, quoting other social psychologists who have investigated the connections between people and identity with a place [Breakwell 1993], writes: *Interest in the past, awareness of its existence, and knowledge of it lead to a sense of continuity, which is one of the most essential aspects of human identity.* Delving into the history recorded in the landscape, even when it includes difficult wartime history embodied in fortifications, can have a substantial impact in integrating local communities and shaping their identity.

The presented study results, conducted as part of subject no. A-8/74/2013/DS, were financed through a science grant from the Ministry of Science and Higher Education. The publication of the article and conference participation was funded by the Human Capital Operational Programme.

Anna Staniewska

Institute of Landscape Architecture
Cracow University of Technology

Endnotes

¹ 32COM 8B.31 – Examination of nomination of natural, mixed and cultural properties to the World Heritage List – Fortifications of Vauban (FRANCE) (from <http://whc.unesco.org/en/decisions/1492>, retrieved Sept. 11, 2013)

² <http://www.ecomuseograndeguerra.it>, retrieved Sept. 30, 2013.

³ Most likely it pertains to the star Fort McHenry built between 1798 and 1800 in Baltimore, USA whose defence in 1814 became an inspiration for a poem later adopted as the lyrics of the US national anthem “Star-spangled Banner”. At <http://www.nps.gov/fomc/index.htm> there is a website of the National Parks Service devoted to Fort McHenry; the stronghold itself is a historic monument accessible to tourists, its historic plans are available in the Library of Congress: <http://www.loc.gov/pictures/item/md0905>, all cited links retrieved Sept. 25, 2013.